

Den Haag

Haags Gemeentearchief

DE BUURT SPREEKT

THE NEIGHBOURHOOD SPEAKS

Wandeling door 'de verdwenen
Joodse buurt' in Den Haag

Walk through 'the vanished
Jewish neighbourhood' in The Hague

Mobiele app | Mobile app

De wandeling met audio en meer beeldmateriaal op uw smartphone?

Scan de QR-code! U komt dan op de website van IZI.Travel terecht.

Kies daar voor 'Open in app'.

De tour is zowel in het Nederlands als in het Engels beschikbaar.

Stappenplan:

- 1 De tour is beschikbaar voor Windows, Apple en Android.
- 2 Scan de QR-code of browse naar izi.travel/nl/2dc2-de-buurt-spreekt/nl
- 3 Kies voor 'Open in de app'.
- 4 Uw telefoon controleert of de IZI. travel-app al aanwezig is. Is dat niet het geval, dan wordt gevraagd of u hem wilt installeren.
- 5 Start de app en geef toestemming om de locatie van het apparaat te gebruiken.
- 6 Kies op het startscherm voor 'In de Buurt'. Bevindt u zich in of vlakbij de Joodse buurt van Den Haag, dan zal de wandeling zich bovenin de lijst bevinden. Anders zoekt u op 'De Buurt spreekt' om naar de wandeling te gaan.

Would you like to experience the walking tour with access to audio and more pictures on your Smartphone?

Scan the QR-Code! This will send you to the website: IZI.Travel.

Select: 'Open in the app'.

The tour can be taken in either Dutch or English.

Step-by-Step:

- 1 The tour is available for Windows, Apple and Android.
- 2 Scan the QR-code or go to izi.travel/nl/2dc2-de-buurt-spreekt/nl
- 3 Select: 'Open in the app'.
- 4 Your phone will check if the IZI. travel-app has already been installed on your phone. If it has not been installed, then you will be asked if you would like to install the app.
- 5 Start the app and give it permission to use your phones location.
- 6 Select the option In the Neighborhood 'In de Buurt' on your home screen. If you are close to the Jewish Centre of The Hague, then the walking tour will be listed on the top of the list. Otherwise, you can find the tour by looking up: The neighborhood talks 'De Buurt spreekt'.

DE BUURT

Begrensd door Spui en Wagenstraat
waar tussen sjoel en Nieuwe Kerk
Spinoza's geest zich voelen laat,
Vindt men de Buurt, als een verlaten zerk.

Nooit echt het mooiste stuk Den Haag.
Al dwalend vormt het beeld zich vaag
dat zich als film aan mij ontrolt
en tot herinneringen stolt:

volk, paarden, wagens, kleine nering
met gotspe, mazzel, maar ook ontbering.
Ten leste onteerd, haar ziel gemold,
tot stille leegte uitgehold.

Ik wist dat het slechts een verkeersbord
was; toch schrok ik hevig toen ik las:
'Wie hier parkeert, wordt weggesleept'.

De synagoge is nu moskee.
Ik keek vandaag naar de t.v.
en las de kranten, en begreep 't.

Greetje van der Harst-de Leeuwe
2 juni 1996

THE NEIGHBOURHOOD

Fenced by Spui and Wagenstraat
between Synagogue and New Church
feeling Spinoza's spirit,
One finds the Neighbourhood,
like an abandoned tombstone.

Never been the prettiest part of
The Hague.
Just wandering, an image grows vaguely
which unrolls as a movie to me
and clots to memories

People, horses, wagons, small commerce
with chutzpah, mazzal, but also deprivation
Finally dishonoured, her soul broken
Hollowed till silent emptiness

I knew it was only a traffic sign
Yet, I scared extremely when I read:
'He who will be parking here,
will be towed away'.

The former synagogue is now a mosque
I watched the telly today
and read the papers and I understood

Greetje van der Harst-de Leeuwe
June 2nd, 1996

DE BUURT SPREEKT

Voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog kende Den Haag, en met name het centrum van de stad, een bloeiende en levendige Joodse buurt. Er waren veel winkels met Joodse eigenaren, scholen met veel Joodse leerlingen en synagogen ('sjoels') in de stad aanwezig, die alle gericht waren op de ca. 17.000 Joodse inwoners die Den Haag toen telde. Tijdens de wandeling 'De Buurt Spreekt' wordt u, al dan niet met een audiobegeleiding, geleid langs een aantal specifiek historische herinneringsplekken uit het vooroorlogse Joods Den Haag.

Deze wandeling begint bij een maquette van de Joodse buurt in het Atrium van het Haagse stadhuis en voert u langs tal van locaties en gebouwen naar het monument op het Rabbijn Maarssenplein dat in 2018 werd onthuld ter nagedachtenis aan het overgrote deel van die 14.000 mannen, vrouwen en kinderen dat in de oorlog is weggevoerd naar en vermoord in de naziconcentratiekampen.

Met behulp van dit boekje en de audiotour wordt de Joods Haagse historie aan u verteld. Een historie vol bijzondere, ontroerende en aangrijpende verhalen die een helder beeld van 'De Buurt' schetsen. Bij een ieder die zich in deze geschiedenis wil verdiepen, beveel ik 'De Buurt Spreekt' van harte aan.

Ellen van der Waerden
Gemeentearchivaris
& Manager Haags Gemeentearchief

Frank Majoor
voorzitter van de Stichting Joods
Erfgoed Den Haag

Den Haag, april 2019

THE NEIGHBORHOOD TALKS

Before World War Two, The Hague, and more specifically the centre of The Hague, was known for its active and thriving Jewish community. There were a lot of stores owned by Jewish people and schools with a lot of Jewish children. The synagogues in the centre of The Hague were there for the 17,000 Jewish inhabitants at that time. During the walking tour 'The Neighborhood Talks', you will have the chance to walk past specific historical Jewish sites from before the war. The audio tour will guide you through these sites.

The walking tour begins in the atrium of the city hall, where you will see a model of the old Jewish neighborhood. Then, you will be guided to various locations and building until you arrive at the Rabbijn Maarsseplein. Here you will see a monument created in memory of the majority of the 14,000 men, women and children who were sent away and murdered in the nazi concentration camps.

This book and audio tour will help you learn more about the history of the Jewish community in The Hague. A history filled with unique, emotional and moving stories that create an image of 'The Neighborhood'. I recommend 'The Neighborhood Talks' for anyone who wants to learn more about the Jewish history in The Hague.

Ellen van der Waerden
The Hague City Archivist

The Hague, April 2019

Frank Majoor
Chairman of the Jewish Heritage
Foundation in The Hague.

1

🎵 START DE AUDIOTOUR IN HET ATRIUM VAN HET STADHUIS BIJ DE MAQUETTE 'DE VERDWENEN JOODSE BUURT'.

Maquette 'de verdwenen Joodse buurt'.

MAQUETTE 'DE VERDWENEN JOODSE BUURT'

Driehonderd jaar geleden vluchtten groepen Joden uit Oost-Europa naar Nederland. Straatarme mensen die gingen wonen in de armste wijk van Den Haag, bij de oude haven. De huizen, vaak waren het krotten, waren gebouwd op drassige grond. De muren waren vochtig, de woningen verzakten. Regelmatig brak er cholera uit, een dodelijke ziekte. Op deze maquette zie je hoe de Buurt er tweehonderd jaar geleden uitzag. De Joodse buurtbewoners leefden vooral van straathandel. Ze spraken Jiddisch, middeleeuws Duits gemengd met Hebreeuws, dat eeuwenlang standhield onder de Joodse bevolking. In de loop

der tijd verbeterde het lot van deze arme mensen langzaam. De inwoners richtten in 'de Buurt', zoals hun buurt genoemd werd, gebedshuizen, schooltjes en winkels in. Driehonderd jaar lang leefden deze Joden in Den Haag in veiligheid. Tot de nazi's in 1940 Nederland binnenvielen en 14.000 van de 17.000 Joodse inwoners van Den Haag deporteerden. De Buurt is veranderd. Er wonen nu andere mensen. De synagoge is moskee geworden. Maar wij brengen je terug naar 'de verdwenen Joodse buurt'.

1

🎵 START THE TOUR IN THE ATRIUM OF THE CITY HALL AT THE MODEL: THE VANISHED JEWISH NEIGHBOURHOOD: DE 'BUURT'.

Binnenplaats van een slop (ca. 1900)

MODEL OF 'THE VANISHED JEWISH NEIGHBOURHOOD'

Three hundred years ago, groups of Jewish refugees from Eastern Europe fled to the Netherlands. With no possessions to their name, they went to live in the poorest area of The Hague, near the old harbour. Their houses, often shacks, were built on swampy land. The walls were damp and the houses were subsiding. There were regular outbreaks of cholera, a fatal disease. This model shows what the neighbourhood looked like 200 years ago. The Jewish residents lived mostly from peddling on the streets. They spoke Yiddish, a language that developed from medieval German with Hebrew influences which has been

spoken by Jews for centuries. As the years passed, things gradually got better for these poor people. They arranged little synagogues, schools and shops in the 'Buurt', which is what they called their district. For three hundred years, the Jews lived in safety in The Hague. That was until the Nazis occupied the Netherlands in 1940 and deported 14,000 of the 17,000 Jewish inhabitants of The Hague. The 'Buurt' has changed. Other people live here now. The synagogue has become a mosque. But we'll take you back to 'the vanished Jewish buurt'.

2

🎵 VERLAAT HET STADHUIS EN STEEK HET SPUI RECHT OVER
NAAR HET HOEKHUIS OP DE GEDEMPTE GRACHT, HUISNUMMER
683. VROEGER WOONDE HIER ALEXANDER POLAK.

Hoek Spui/ Gedempte Gracht 1966

WOONHUIS ALEXANDER POLAK

In de lente van 1656 zeilde een Pools schip de haven van Amsterdam binnen.

Aan boord waren Joodse vluchtelingen op de vlucht voor oorlog en vervolgingen.

De Amsterdamse Joden vingden hun Oost-Joodse geloofgenoten op. Onder deze vluchtelingen is Züsskind Pos. Pos vestigde zich in Den Haag in een woning aan de

rand van de Buurt. Hij was arm, maar al spoedig is hij officieel Haags burger.

Vanaf dat moment was zijn naam Alexander Polak. Als burger mocht hij lid worden van het winkeliersgilde.

Slechts weinig Joden kregen toegang tot de gilden. De meesten waren gedwongen de

kost op andere manieren te verdienen, zoals in de straathandel. Polak opende een winkel in katoen en zijde op het Spui. Polak's grote verdienste is dat hij een Joodse begraafplaats stichtte.

Voor de godsdienstbeoefening van Joden zijn twee zaken belangrijk:

- dat zij koosjer kunnen eten en
- dat zij hun doden kunnen begraven in een graf dat nooit geruimd wordt.

Polak werd in 1697 begraven op zijn eigen begraafplaats aan de Scheveningseweg. Zijn graf kun je daar nog vinden.

2

🎵 LEAVE THE CITY HALL AND CROSS SPUI STREET STRAIGHT ACROSS TO THE CORNER HOUSE AT 683 GEDEMPTE GRACHT. THIS IS WHERE ALEXANDER POLAK LIVED.

Ganzenslachter (ca. 1925)

HOME OF ALEXANDER POLAK

In the spring of 1656, a Polish ship sailed into the harbour of Amsterdam. On board were Jewish refugees fleeing war and persecution. The Jews of Amsterdam looked after their fellow Eastern European Jews. One of these refugees was Züsskind Pos. Pos went to live in a house on the edge of the 'Buurt'. He was poor but after quickly becoming an official resident of The Hague, he was allowed to join the merchants' guild. Very few Jews were admitted to the guilds. Most of them were forced to earn their living in other ways, like peddling. Polak opened a shop selling cotton and silk on the Spui Alexander Polak's greatest

achievement was building a Jewish cemetery. Two things are very important to Jewish people:

- that they eat kosher food,
- that their dead are buried in a grave that is never moved.

Polak was buried in that same cemetery on Scheveningseweg in 1697. His grave is still there today.

3

🎵 LOOP TERUG VIA HET SPUI LANGS DE NIEUWE KERK. RECHTSAF DE ST. JACOBSTRAAT IN TOT DE INGANG VAN DE PARKEERGARAGE. HIER STOND VROEGER SALOMO'S TEMPEL.

Oudemannen- en vrouwenhuis (1941)

SALOMO'S TEMPEL

De Poolse vluchteling Abraham Boas, handelaar in juwelen, kocht in 1696 een groot pand in de St. Jacobstraat. Het huis was zo groot dat Abraham een ruimte verhuurde als huissynagoge met de naam Salomo's Tempel. In 1722 kwam er een splinternieuwe synagoge aan de Voldersgracht. De familie Boas was daar niet echt blij mee. Ze raakten hun huurders kwijt. Zoon Tobias had echter een zeer groot gezin met vijftien kinderen en dan komt zo'n huis van pas! Tobias was een succesvol bankier. Als hij op reis ging, nam hij zijn eigen slachter mee! Zo kon hij ook onderweg koosjer

eten, in overeenstemming met de Joodse spijswetten. Het huis bleef nog jaren in bezit van de familie. In 1839 schonk een achterkleinzoon van Tobias het pand ten slotte aan een stichting die er een bejaardenhuis vestigde. In 1841 woonden 35 bejaarde Joodse mannen en vrouwen in het huis. Het was het eerste Joodse bejaardentehuis in Den Haag.

3

🎵 WALK VIA THE SPUI PAST THE NIEUWE KERK. TURN RIGHT INTO ST. JACOBSTRAAT UNTIL THE ENTRANCE TO THE (PARKING) GARAGE. THIS IS WHERE SOLOMON'S TEMPLE WAS.

Kleding van bestedelingen, Kleurenlitho's (1850)

SOLOMON'S TEMPLE

Another Polish refugee, a jewellery merchant called Abraham Boas, bought a large building on St Jacobstraat in 1696. The house was so big that Abraham rented out a space that was used as house synagogue. This became known as Solomon's Temple. In 1722, a brand new synagogue was built on Voldersgracht. The Boas family were not too pleased, as this meant that they lost their tenants. However, one of their sons, Tobias, was a successful banker and when he travelled, he even took along his own kosher butcher. In that way, he could also have kosher food on the road in order to keep the Jewish

dietary laws. The house was owned by the Boas family for years. In 1839, one of Tobias's great-grandsons donated it to the Jewish community who turned it into an old people's home. Thirty-five elderly Jewish men and woman lived there in 1841. This house was the first Jewish old people's home in The Hague.

4

GA VERDER TOT DE POORT VAN HUISNUMMER 10 AAN DE RECHTERKANT. HIERNAAST STOND VROEGER DE MATSEFABRIEK.

Sedertafel

MATSEFABRIEK

Joden eten matses tijdens Pesach, het feest dat herinnert aan de uittocht uit Egypte. Mozes leidde zijn volk uit de slavernij en bracht hen naar het beloofde land. In grote haast uit Egypte vertrokken, aten zij onderweg brood, waarvan het deeg geen tijd kreeg om te rijzen. Als Pesach wordt gevierd, is er geen kruimeltje gewoon brood te vinden in een Joods huis. Wel matses, plat brood dat niet gerezen is. Dit pand werd in 1912 ingericht als matsefabriek. De fabriek werkte alleen rond Pesach. De weken voor Pesach werd er hard gewerkt door de bakkers. Zij zorgden ervoor dat zo'n tienduizenden Joodse inwoners van

Den Haag matses konden kopen. Matses bakken was toen handwerk. Het moest snel gebeuren, want het deeg mocht niet rijzen. De bakkers rolden het deeg uit over een tafel met een stalen blad. De deegrol heeft korte penntjes die gaatjes in het deeg prikken. Uit die gaatjes ontsnapt de stoom tijdens het bakken. Die gaatjes voorkomen dat het deeg gaat rijzen. Matses koop je nu ook bij de supermarkt.

4

CONTINUE TO THE ARCH AT NUMBER 10, ON THE RIGHT-HAND SIDE. THE MATZO FACTORY USED TO BE NEXT DOOR.

Matsebakkers (1916)

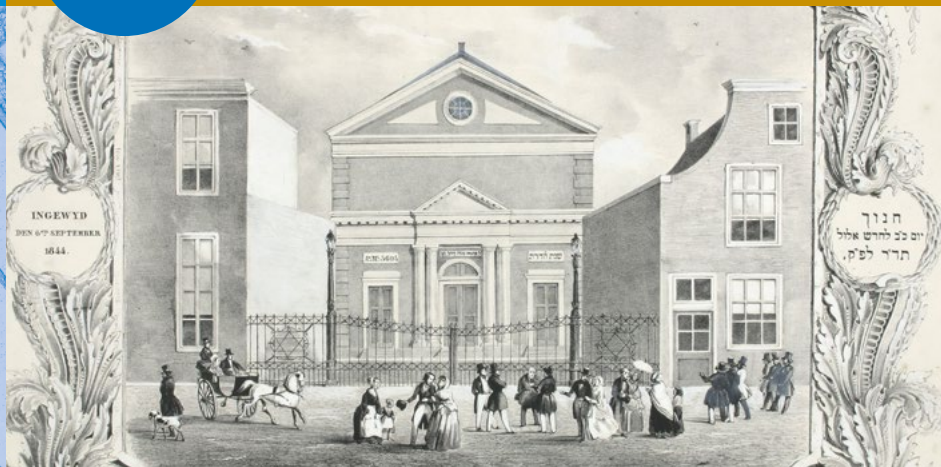
MATZO BAKERY

During Passover, the holiday that celebrates the Exodus from Egypt, Jews eat matzos and no bread. Moses led his people out of slavery and brought them to the Promised Land. They left in great haste, eating bread on the way that had not had time to rise. During Passover, you won't find a crumb of ordinary bread in a Jewish home, only unrisen matzos. In 1912, this building was turned into a matzo bakery. It was only used around Passover. The bakers worked really hard in the weeks before Passover, making sure that the thousands of Jews in The Hague could buy matzos. Matzos were baked by hand and it had to be done quickly

to ensure the dough did not rise. The bakers rolled the dough out on a table with a steel top. They put pins in the dough to make holes in it so that the steam could escape. These holes prevented the dough from rising during baking. Today you can buy matzos in supermarkets all year round.

5

🎵 LOOP VERDER TOT DE WAGENSTRAAT. STEEK OVER NAAR DE MOSKEE ACHTER HET HEK BIJ HUISNUMMER 103. DIT GEBEDSHUIS DIENDE TOT 1974 ALS DE GROTE SYNAGOGUE.

Grote Synagoge 1844

GROTE SYNAGOGUE

De huidige Aksa Moskee was vroeger de Grote Synagoge, 130 jaar lang van 1844 tot 1974 bezochten Joden deze synagoge. Het Joodse gebedshuis heeft een bewogen geschiedenis. Honderd jaar lang waren er diensten, werden er feesten gevierd, Joodse huwelijken gesloten en lief en leed gedeeld. Het was wel een deftige synagoge, en niet iedereen uit de Buurt voelde zich er thuis. De synagoge is gebouwd in een Griekse, tempelachtige stijl. Er zijn twee woonhuisjes in de Wagenstraat afgebroken om de toegang vrij te maken tot de synagoge.

De nazi's maakten in 1940 abrupt een eind aan de glorie van dit prachtige gebouw uit 1844. Na de oorlog was de synagoge veel te ruim voor de uitgedunde Joodse gemeenschap. Nu hebben Turkse moslims er hun moskee.

5

🎵 CONTINUE TO WAGENSTRAAT. CROSS OVER TO THE MOSQUE BEHIND THE GATE AT NUMBER 103. UNTIL 1974, THIS WAS THE GRAND SYNAGOGUE.

Interieur Grote Synagoge (1940)

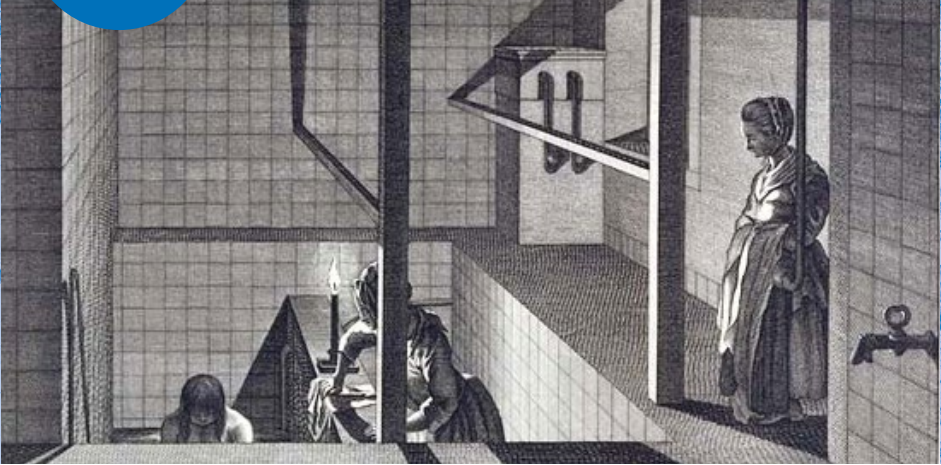
GRAND SYNAGOGUE

For 130 years, from 1844 to 1974, the Aksa Mosque used to be the Grand Synagogue. The synagogue has a turbulent history. For a hundred years, it hosted services, holiday celebrations and Jewish weddings, and it was a place to share good and bad times. It was an upper-class synagogue and not everybody from the neighbourhood felt at home there. The synagogue was built in Greek temple style. Two houses on Wagenstraat were demolished to make way for the entrance to the synagogue.

In 1940, the Nazis brought an abrupt end to the glorious era of this wonderful 1844 building. After the war, the building was too big for the few Jews who were left in the community. Today, Turkish Moslems use it as a mosque.

6

🎵 HET HUIS RECHTS NAAST HET HEK OP HUISNUMMER 101 WAS HET MIKWE, HET RITUEEL BAD.

Vrouw in ritueel bad, kopergravure (1783)

MIKWE

Het huis, direct recht bij de ingang, was vroeger het 'mikwe': het ritueel bad. Bij veel synagogen is een mikwe. Zo'n bad wordt deels gevuld met levend water: in ons land is dat regenwater. Het mikwe wordt gebruikt door vrouwen na hun menstruatie. Volgens de Joodse voorschriften zijn vrouwen tijdens de menstruatie en zeven dagen daarna onrein. Onrein betekent hier niet vies of vuil, maar de vrouw mag dan helemaal geen lichamelijk contact met haar man hebben. Zeven dagen na haar menstruatie baadt de Joodse vrouw in het mikwe. Zij dompelt zichzelf volledig onder in het water. Na dit bad wordt zij weer als

rein gezien en kan zij weer vrijen met haar man. Zeker voor de huwelijksdag gaat de bruid naar het mikwe. Nu denk je misschien dat seks in het Jodendom allerlei beperkingen heeft. Het tegendeel is waar, seks in het huwelijk is voor Joden een heilige plicht, waar je ook plezier aan kunt beleven.

6

🎵 THE HOUSE ON THE RIGHT NEXT TO THE GATE AT NUMBER 101 WAS THE MIKVA, THE RITUAL BATH.

Straattaferieel Voldersgracht (1903)

MIKVA

The house on the right of the entrance used to be the mikva, the ritual bath.

Many synagogues have a mikva. This type of bath is partially filled with 'living water'.

In the Netherlands, this means natural rainwater. The mikva is used by women after they menstruate. According to Jewish law, women are regarded as impure during their periods and for seven days afterwards. Impure does not mean dirty or unsanitary, but she and her husband may not have any physical contact. After immersing herself in the water, she may again have relations with her husband.

Many brides still visit a mikva before their wedding. You might think that in Judaism many restrictions apply to sex. The opposite is actually true. For Jews, sex in marriage is a sacred obligation and one which may be enjoyed.

7

🎵 LOOP TERUG IN DE WAGENSTRAAT TOT DE STILLE VEERKADE. STEEK OVER EN GA NAAR HUINUMMER 16. IN DIT HUIS BEVOND ZICH EEN OOST-JOODSE SJOEL.

Sjofarblazer (1912)

OOST-JOODSE SJOEL

In de twintigste eeuw kwamen opnieuw Joodse vluchtelingen naar Nederland. Oost-Joden werden zij genoemd, omdat ze uit Polen en Rusland komen. Tijdens de Eerste Wereldoorlog vestigde zich een groepje vluchtelingen op Scheveningen. Na de Eerste Wereldoorlog kwamen oost-Joodse vluchtelingen ook naar de Buurt. Al deze kleine groepen leefden volgens de Joodse regels. Maar zij hadden ook hun eigen gewoontes, spraken hun eigen taal of dialect en hadden hun eigen groepsbanden. De synagogen in Den Haag vonden zij te deftig, te Hollands en te groot. Ze moeten zich er als een kat in vreemd

pakhuis hebben gevoeld. Daarom stichtten zij hun eigen sjoeltjes, als gebedsruimte en schooltje. Het woord sjoel is afleid van het Duitse woord Schule, dat 'school' betekent. Hier op de Stille Veerkade 16 kwam in 1936 een oost-Joodse gebedsruimte met een thora-schooltje. 'Tiferes Jisroëll' heette het. Het was aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog. Dit pand kreeg toen opnieuw een zeer Joodse bestemming al was het van zeer korte duur. Het werd na de oorlog tot 1965 weer in gebruik genomen als sjoeltje.

7

🎵 GO BACK ALONG WAGENSTRAAT UNTIL YOU REACH STILLE VEERKADE. CROSS THE STREET AND GO TO NUMBER 16. THIS HOUSE WAS WHERE THE EASTERN EUROPEAN SHUL WAS LOCATED.

Chanoekia (1753)

EASTERN EUROPEAN SHUL

In the twentieth century, more Jewish refugees came to the Netherlands. They were called Eastern Jews because they came from Poland and Russia. During the First World War, a small group of refugees established themselves in Scheveningen. After the war too, more Jews from Eastern Europe came to the 'Buurt'. These small groups lived according to Jewish law. However, each had its own customs, spoke its own language or dialect and had its own connections. To them, the synagogues in The Hague were too fancy, too Dutch and too big. They probably did not feel at all at home there. That's why they set up their

own shuls for services and as schools. The word shul comes from the German word Schule, meaning 'school'. Here, on Stille Veerkade 16, an Eastern European shul with a Torah study school was started in 1936. It was called 'Tiferes Jisroëll'. This was just before the Second World War. Even though it did not last long, this building again had a very Jewish function. From just after the war until 1965, it was once again used as a shul.

Straattaferaal Gedempte Gracht (1915)

WEESHUIS STILLE VEERKADE

Tsedaka! Een daadkrachtig woord. Tsedaka betekent dat de sterken opkomen voor de zwakken. Dat is een Joodse plicht. Of je het goed vindt of niet: je zorgt voor een ander. Daar zeur je niet over. Goede daden daar komt het op aan. Tsedaka betekent meestal dat je geld schenkt, maar er zijn natuurlijk ook mensen die andere daden stellen. Rabbijn Berenstein was iemand die zonder aarzelen voor iemand opkwam. Een daadkrachtig en rechtvaardig man. Voor de jeugd in de Buurt stichtte hij dit weeshuis. Van 1850 tot 1871 verzorgde het echtpaar Oppenheim elf Joodse weeskinderen in dit huis: zes jongen en

vijf meisjes. Daarbij waren David en Salomon Huisman, die binnen één maand hun ouders en zusje hadden verloren aan de cholera. Vies, stilstaand water veroorzaakt deze dodelijk ziekte. Dertig jaar heeft dit weeshuis dienst gedaan. Het was daarna helaas te klein geworden. De kinderen verhuisden naar de Raamstraat, waar plaats was voor dertig Joodse kinderen.

8

KEEP WALKING TO NUMBER 20. THIS HOUSE WAS ONCE THE FIRST JEWISH ORPHANAGE.

Straattaferreel Gedempte Gracht (1915)

ORPHANAGE, STILLE VEERKADE

Tsdaka: a decisive word meaning justice, communal responsibility. Jews have a duty: whether you like it or not, you take care of others. And you don't complain. This is correct behaviour. Usually this means that you give money, but there are naturally people who act differently.

Rabbi Berenstein was someone who helped others without hesitation. He was an energetic man. The rabbi started this orphanage for children in the 'Buurt'.

From 1850, 11 Jewish orphans, 6 boys and 5 girls, were looked after in this house by Mr and Mrs Oppenheim.

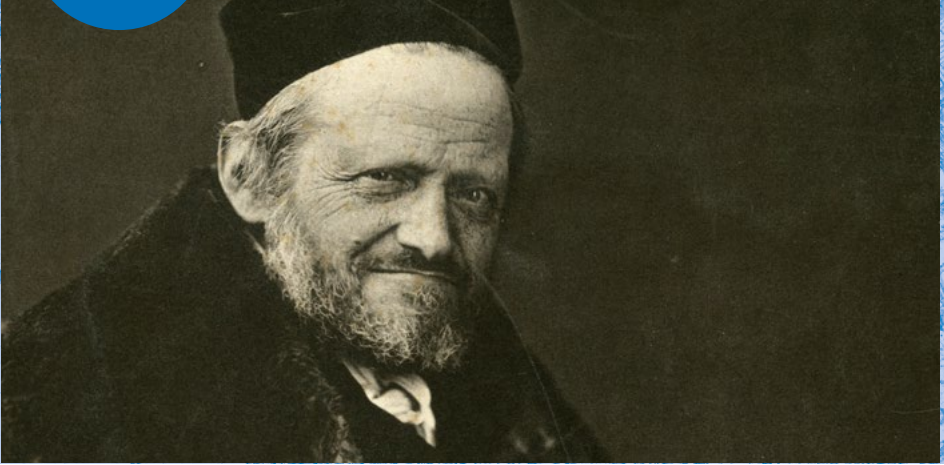
Among the children were David and Salomon Huisman, whose parents and sister had died of cholera within one month of each other. Dirty, stagnant water is the cause of this deadly disease. For thirty years, this orphanage took care of children before it unfortunately became too small.

The orphanage moved to Raamstraat, where it could accommodate 30 children.

9

LOOP VERDER NAAR HUISNUMMER 24. HIER WOONDE 'REBBE BEER', OPPERRABBIJN BERENSTEIN VAN DEN HAAG.

Opperrabbin B.S. Berenstein

WOONHUIS OPPERRABBIJN BERENSTEIN

Rebbe Beer hield van de Buurt en de Buurt hield van hem. Eigenlijk moest je officieel zeggen rabbijn Berisch Samuel Berenstein. Maar de buurtbewoners noemden hem goedmoedig Rebbe Beer. Rebbe is Jiddisch: middeleeuws Duits vermengd met Hebreeuwse woorden. Het was de taal van de Buurt. Rebbe Beer was godsdienstig leider van de Joodse gemeente.

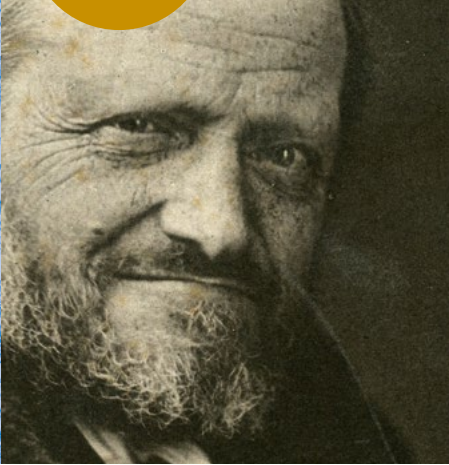
Een rabbijn geeft uitleg over de thora in de synagoge en is aanwezig bij de belangrijke momenten in het Joodse leven. Rebbe Beer was opperrabbin van Den Haag. Maar hij woonde niet zoals veel andere rabbijnen in een deftig huis, maar in dit gewone huis

midden in de Buurt. Hij was betrokken bij zijn mensen, 45 jaar lang, van 1848 tot 1893. Rebbe Beer was iemand die snel en behoorlijk boos kon worden. Maar hij was oprecht en stond altijd klaar voor zijn mensen en vooral voor de kinderen die zijn hulp nodig hadden.

9

CARRY ON UNTIL NUMBER 24. THIS WAS WHERE 'REB BEER', CHIEF RABBI BERENSTEIN OF THE HAGUE LIVED.

HOME OF CHIEF RABBI BERENSTEIN

Reb Beer loved the 'Buurt' and the 'Buurt' loved him. Officially, you should say Rabbi Berenstein, but everyone in the neighbourhood referred to him affectionately as Reb Beer. Reb is a Yiddish (medieval German with Hebrew) word for Rabbi. It was the language of the 'Buurt' and Reb Beer was the religious leader of the neighbourhood. A rabbi explains the Torah in synagogue and is present at important moments in Jewish life. Reb Beer was Chief Rabbi, but unlike many other rabbis he did not live in a big fancy house, but in this ordinary one in the middle of the 'Buurt'.

He was dedicated to his people for 45 years, from 1848 to 1893. Reb Beer could have a bad temper but he was fair and always there for people, especially the children, who needed his help.

10

GA VERDER TOT DE PAVILJOENSGRACHT. GA NAAR RECHTS EN VERVOLGENS WEER RECHTS, DE NIEUWE MOLSTRAAT IN. OP HUISNUMMER 15A T/M 21P STOND DE BUURTSJOEL.

Administratiegebouw met sjoel (1930)

BUURTSJOEL

De Grote Synagoge was ondanks zijn naam als snel te klein voor de groeiende Joodse gemeenschap. Bovendien vonden veel echte buurtbewoners de Grote Synagoge veel te chic. Zij voelden zich veel meer thuis in een kleine soel. Een sjoel waar je je niet deftig hoefde aan te kleden. Zo'n sjoel kwam er in de Nieuwe Molstraat. Er is wel lang over vergaderd. Want eerst moest er in de Grote Synagoge een nieuwe galerij voor het zangkoor gebouwd worden. Daarmee werd de Grote Synagoge alleen maar nog deftiger. De arme mensen uit de Buurt konden daar niet eens een zitplaats betalen! Maar er moest in 1925 ook een

nieuw administratiegebouw komen voor de Joodse gemeenschap. Daar was uiteindelijk ook plaats voor een kleine sjoel, dit was de Tweede Synagoge in de Nieuwe Molstraat. De Buurt had weer zijn eigen gezellige sjoel! Een sjoel waar je zo in en uit kon lopen zonder je eerst in je beste kleren te steken. In 1938 werd deze synagoge een jeugdsjoel. Veel Joodse kinderen hebben elkaar daar ontmoet.

10

CONTINUE TO PAVILJOENSGRACHT. TURN RIGHT AND RIGHT AGAIN INTO NIEUWE MOLSTRAAT. NUMBER 15A TO 21P WAS THE SITE OF THE 'SECOND SHUL'.

Thorarol met aanwijsstokje

NEIGHBOURHOOD SHUL

Despite its name, the 'Grand Synagogue' became too small for the growing Jewish community. Moreover, many of the real 'Buurt' people thought it was much too showy for them. They felt more at home in a little shul where you didn't have to get all dressed up to go there. They created that sort of shul on Nieuwe Molstraat. There were many meetings about it, because they first had to build a new balcony for the choir to use in the 'Grand Synagogue', which made it even more ornate. The poor people from the 'Buurt' couldn't even afford to pay for their own seats. But in 1925, a new administrative

building for the Jewish community had to be built. Finally a place was also found for a little shul, the Second Synagogue, on the Nieuwe Molstraat. The 'Buurt' now had its own cosy shul! It was a shul that you could go to without first putting on your best clothes. In 1938, it became a shul for the youth of the neighbourhood. Many Jewish young people met each other there.

Paviljoensgracht (1979)

PLAQUETTE PAVILJOENGRACHT

Als je de plaquette gelezen hebt, weet je dat vanaf deze plaats in de Tweede Wereldoorlog de Haagse Joden zijn weggevoerd door de nazi's. Van 1913 tot 1943 was hier het 'Joodsch Tehuis'. Dat was een soort naschoolse opvang voor de Joodse kinderen uit de Buurt. Dat ging vroeger heel anders dan nu. De kinderen leerden er allerlei 'nuttige' dingen, zoals boekhouden en borduren. Eigenlijk wilde men de kinderen, vooral de meisjes, van de straat houden, want op straat kwam niets goeds van je terecht.

In de Tweede Wereldoorlog verzamelden de nazi's de Joodse bewoners van Den Haag eerst hier in het voormalige Joodsch Tehuis. Lopend of met tram 13 vertrokken zij vervolgens naar station Holland Spoor. Met de trein ging het naar Westerbork in Drenthe. Elke dinsdag vertrok van Westerbork een volgepakte trein naar de vernietigingskampen. Daar werden meer dan 12.000 Joodse Hagenaars vermoord. Meer dan 12.000 moorden!

Meisjesgroep in Joods Tehuis (1931)

PLAQUE PAVILJOENSGRACHT

Once you've read this plaque, you'll know that it was from this point that most of the Jews from The Hague were taken away by the Nazis. From 1913 to 1943, the 'Joodsch Tehuis' was located here. This was the venue for a sort of after-school programme for the Jewish children from the 'Buurt'. In those days, that was very different than it is now. The children learned all kinds of 'useful' things, such as bookkeeping or embroidery. In fact the grownups wanted to keep the children, especially the girls, off the streets. They felt that children would only turn out bad if allowed on the streets.

During the Second World War, the Nazis gathered the Jews from The Hague here in the former 'Joodsch Tehuis'. Then, either on foot or by tram 13, they went to the 'Holland Spoor' railway station. The train transported them to the transit camp 'Westerbork' in Drenthe. Every Tuesday, a packed train left Westerbork to the death camps. There over 12,000 Jews from The Hague were murdered. Over 12,000 murders!

12

🎵 LOOP DOOR TOT DE HERDERSTRAAT. STEEK OVER NAAR DE GEDEMPTE BURG WAL. GA METEEN LINKSAF NAAR RAAMSTRAAT HUISNUMMER 45. DIT WAS EEN WEESHUIS.

Weeshuiskleding

WEESHUIS RAAMSTRAAT

Achter deze prachtige gevel bevond zich ooit een Joods weeshuis. Het weeshuis werd geopend in 1880 en was tot 1931 in gebruik. Er was plaats voor dertig weeskinderen. Zij werden er streng opgevoed en moest speciale kleding dragen. Zo zag iedereen op straat, dat je een wees was. Dat was natuurlijk pijnlijk voor de kinderen. 'Ach, een weeskind', hebben voorbijgangers vast gedacht. De kans dat één van je ouders of zelfs allebei je ouders al vroeg in je leven overleden, was in de negentiende eeuw veel groter dan nu. Veel ziektes die we nu kunnen genezen, waren toen dodelijk.

De hygiëne in de Buurt was zo slecht, dat er ziektes als cholera uitbraken. Toiletten waren er niet. De beerputten loosden direct op de gracht. Er hing vaak een ondraaglijke stank. In 1888 werd een kanaal naar zee gemaakt om het vuile water te lozen. Pas in die tijd legde de gemeente riolering aan.

12

🎵 CONTINUE TO HERDERSTRAAT. CROSS OVER TO GEDEMPTE BURG WAL AND TAKE THE FIRST LEFT (ON RAAMSTRAAT) AND GO TO NUMBER 45. THIS WAS AN ORPHANAGE.

ORPHANAGE ON RAAMSTRAAT

Behind this lovely façade, there was once a Jewish orphanage. It was opened in 1884 and used until 1931. Thirty orphans lived there. They were given a very strict upbringing and had to wear special clothes. Wherever you went, everyone knew you were an orphan. That was obviously embarrassing for the children. Passers-by would have thought: 'How sad, an orphan'. In the nineteenth century, there was a far greater chance that you would lose one, or both, of your parents than there is now. Many of the diseases that we can now cure were fatal then.

In the 'Buurt', hygiene was so bad that epidemics like cholera broke out. There were no toilets. Cesspits emptied directly into the canals. There was often a horrible stench in the air. In 1888, a canal was dug to empty the filthy water into the sea. It was only then that the city installed sewers.

13

GA TERUG NAAR DE GEDEMPTE BURGWAL EN LOOP DOOR
NAAR DE GEDEMPTE GRACHT 8o. HIERACHTER STOND DE
SCHUIJSJOEL VOLDERSGRACHT.

Thorarol-mantels (omstreeks 1675-1727), Thorarol-kronen(1775) en siertorens (omstreeks 1700)

SJOEL VOLDERSGRACHT

De eerste Joden die zich in de stad vestigden, kwamen thuis in groepjes bijeen voor gebed en onderwijs. Zo was er ooit een huissjoel in een herberg aan de Bierkade. De eigenaar gaf er godsdienstles. Hoogduitse Joden noemen een synagoge een sjoel; het is vooral een plaats om te leren. Via een poortje kwam je bij de synagoge van de Voldersgracht, die achter de huizen stond. Het was een 'schuilsjoel', want vroeger mocht je een synagoge niet zien in de straat.

De sjoel is gebouwd in 1723 en heeft hier tot 1844 gestaan. Het was een echte sjoel en je kon er gemakkelijk even binnenlopen. Hij stond midden in de Buurt. Deze sjoel heeft ruim honderd jaar dienst gedaan als gebedshuis.

13

🎵 GO BACK TO GEDEMPTE BURG WAL AND PROCEED TO MARKTHOF, BEHIND C&A. BEHIND GEDEMPTE GRACHT 80 WAS THE HIDDEN SHUL ON VOLDERSGRACHT.

VOLDERSGRACHT SHUL

The first Jews who settled in the city met in small groups for prayer and education. There was once a house shul in an inn on the Bierkade, where the owner gave religious classes. High German Jews call a synagogue a shul, as it is mainly a place to learn. A gateway gave access to the synagogue on Voldersgracht, which was located behind some houses. It was a 'hidden shul', because in the past you weren't allowed to see a synagogue in the street.

The shul was built in 1723 and remained here until 1844. It was a real shul and anyone could walk in. It was located in the middle of the Buurt. This shul served as a prayer house for over a hundred years.

14

🎵 LOOP IETS TERUG EN GA LINKSAF DE BEZEMSTRAAT IN TOT DE KERKMUUR LINKS. AAN DE OVERKANT STOND EEN SCHOOLGEBOUW MET EEN SPEELPLAATS.

Openbare school A (1956)

SCHOOL A & JOODS KINDERMONUMENT

Het plein waar de bomen staan, was vroeger een schoolplein. Er waren drie openbare scholen rond dit plein die de grappige namen A, B, en C school droegen. School A in de Bezemstraat was een school voor openbaar lager onderwijs met uitsluitend Joodse kinderen. Zij leerden er niet alleen wiskunde en al die andere vakken, waarvoor je naar school gaat. De leerlingen kregen ook les over het Jodendom en ze leerden Hebreeuws. In de Tweede Wereldoorlog mochten de Joodse kinderen uit Den Haag van de nazi's niet meer naar hun eigen lagere school, basisschool zeggen wij nu. Zij moesten tot 1943 allemaal naar de school in de Bezemstraat. Midden op het plein staan het Joods Kindermonument. Het monument

herdenkt dat in de Tweede Wereldoorlog ongeveer 2000 Joodse kinderen uit Den Haag door de nazi's zijn vermoord. Het Joods Kindermonument is tegelijkertijd monument en een speeltoestel voor kinderen. Het monument heeft de vorm van zes trappen of ladders, die ook op opgestapelde stoelen lijken. Het moeten stoelen voorstellen, die niet meer worden gebruikt, omdat de Joodse kinderen er niet meer zijn. Alle stoelen hebben een andere hoogte. Het idee van de ontwerpers is, dat je via de stoelentrap of -ladder omhoog klimt richting de hemel, waar de Joodse kinderen nu zijn. Op de stoelen zijn voornamen geschreven van 400 omgekomen kinderen met daarachter hun leeftijden.

14

🎵 GO BACK A BIT AND TURN LEFT INTO BEZEMSTRAAT UNTIL THE CHURCH WALL ON THE LEFT. ON THE OTHER SIDE, THERE USED TO BE A SCHOOL WITH A PLAYGROUND.

Joods Kindermonument

SCHOOL A & THE JEWISH CHILDREN'S MONUMENT

The square with the trees used to be a school playground. There were three state schools around this square which were unusually known as A, B, and C school. School A in Bezemstraat was a primary school for Jewish children. Here they didn't just learn maths and all those other subjects you learn at school. The children were also taught about Judaism. They learned Hebrew, the language of the Jews. During the Second World War, the Nazis did not allow Jewish children from The Hague to attend their own primary schools. Until 1943, they all had to go to the school in Bezemstraat. In the middle of the square is the Jewish Children's Monument. The Jewish Children's Monument is commemorating the fact that around 2,000

Jewish children from The Hague were killed by the Nazis in the Second World War. This is both a monument and a children's play apparatus in the form of six steps or ladders which resemble stacked chairs. They are intended to portray chairs which are not used anymore because the Jewish children are no longer there. All the chairs are a different height. The idea of the designers is that you can climb the chair steps or ladder up towards heaven where the Jewish children are now. The first names of 400 murdered children and their age are written on the chairs.

Joods herdenkingsmonument, 2018

JOODS HERDENKINGSMONUMENT & DE GESCHIEDENIS VAN DE JOODSE BUURT

Sinds 2018 staat op het Rabbijn Maarsenplein het Joods Herdenkingsmonument ter nagedachtenis aan de Joodse nazislachtoffers. Beeldhouwer Dick Stins ontwierp een Davidster met daarin vier wanhopige mensen. De davidster hing tot 2018 aan de Gedempte Gracht en is door kunstenaar Anat Ratzabi in het door haar ontworpen nieuwe monument opgenomen. Bij het monument staan koffers, die de deportatie van de Joodse inwoners van Den Haag symboliseren. De zes zitplaatsen staan voor de zes miljoen vermoorde Joden. Op elke zitplaats staat aan beide kanten het symbool van een van de twaalf stammen van Israël vermeld. Rechts van het monument hangt een

replica van de plaquette 'Rachel weent'. Het origineel hing vroeger in de MULO-school aan de Laan 5 in Den Haag. Dit monument is opgericht op initiatief van leerlingen en oud-leerlingen van de school ter nagedachtenis aan de ruim 100 Joodse leerlingen van de school die in de Tweede Wereldoorlog zijn vermoord. De geschiedenis van de verdwenen Joodse buurt van Den Haag kennen we door de boeken van I.B. van Creveld (1921-2004). Over het leven van de Joden in de Buurt heeft hij veel geschreven. Hij zorgde ervoor dat dit plein de naam Rabbijn Maarsenplein kreeg en dat in het stadhuis de maquette van 'De Buurt' kwam.

15

🎵 THE JEWISH MEMORIAL MONUMENT CAN BE FOUND ON THE RABBIJN MAARSENPLEIN (RABBI MAARSEN SQUARE). THIS IS CLOSE TO THE OLD WALL (NIEUWE KERK). AGAINST THE WALL, THERE IS A SMALL MARBLE STONE IN MEMORY OF IR. I.B. VAN CREVELD.

I.B. van Creveld, 1989

JEWISH MEMORIAL MONUMENT & THE HISTORY OF THE JEWISH NEIGHBORHOOD

Since 2018, the Jewish memorial monument in memory of the Jewish victims has been located on the Rabbijn Maarsenplein. Sculptor Dick Stins designed a Star of David with four grieving people. The Star of David could be found on the Gedempte Gracht until 2018 and was incorporated in Anat Ratzabi's (artist) new monument. The monument contains suitcases, which symbolize the deportation of the Jewish inhabitants of The Hague. The six seats stand for the six million murdered Jews. On each seat the symbol of one of the twelve tribes of Israel. On the right side of the monument, you will find a replica of the plaque 'Rachel weeps'. The original used to be in the MULO school at Laan 5

in The Hague. The students at this school, created this monument in memory of the more than 100 Jewish students that went to this school and were murdered during the Second World War.

We know about the history of the Jewish neighborhood in The Hague, through the I.B. van Creveld (1921-2004) books. He wrote a lot about the lives of the Jewish people in this area. He made sure that the square was called Rabbijn Maarsenplein and that the city hall received a model of 'The Neighborhood'.

Colofon

Dit is een uitgave van

Gemeente Den Haag/Haags Gemeentearchief

Tekstschrijver Max Dohle/Haags Gemeentearchief

Samenstelling en eindredactie Haags Gemeentearchief

Fotoverantwoording

Collectie Joods Historisch Museum

pagina 9, 12, 16, 17, 18, 19, 25, 27, 30, 31

Collectie Haags Gemeentearchief

pagina 7, 8, 10, 11, 14, 15, 17, 20, 21, 22, 23, 24, 26,28,29,32

W.J. v.d. Pool pagina 8

Nationaal Archief/Spaarnestad Photo pagina 13

Corien Glaudemans pagina 6, 33, 34

Cees Verkerk pagina 35

Plaquettes Guisse Natuursteen bv

Audio

Haags Gemeentearchief i.s.m. de Stichting Joods Erfgoed Den Haag
Stemmen Lucie van Stuyvenberg (Nederlands) en Ted Young (Engels)

Informatie / bestellingen

Haags Gemeentearchief

Spui 68

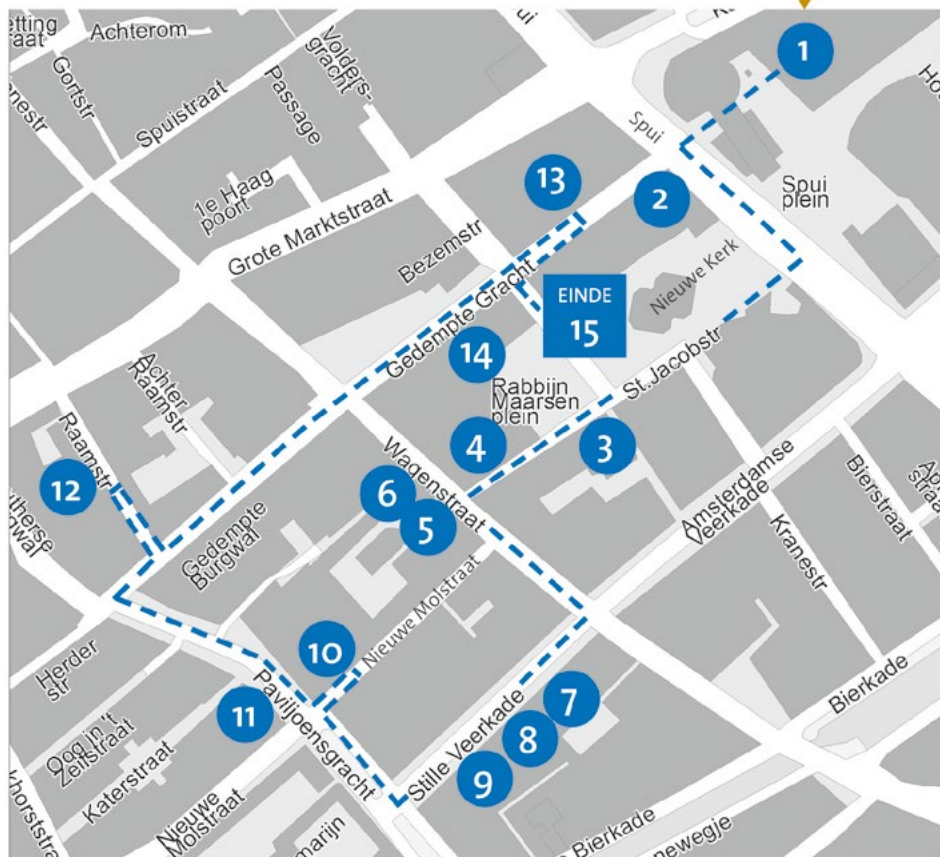
2511 BT Den Haag

070 – 353 7013

haagsgemeentearchief@denhaag.nl

April 2019, derde herziene druk

De Wandeling | The Walk

1	Maquette 'de verdwenen Joodse buurt'	9	Woonhuis opperrabbin Berenstein
2	Woonhuis Alexander Polak	10	10 Buurtsjoel
3	Salomo's Tempel	11	11 Plaquette Paviljoensgracht
4	Matsefabriek	12	12 Weeshuis Raamstraat
5	Grote Synagoge	13	13 Sjoel Voldersgracht
6	Mikwe	14	14 School A en Joods Kindermonument
7	Oost-Joodse sjoel	15	15 Joods Herdenkingsmonument
8	Weeshuis Stille Veerkade		

Foto voorkant en detail achterkant: Straattaferaal Gedempte Gracht (1915)

Contactgegevens

Haags Gemeentearchief

Spui 68

2511 BT Den Haag

070 353 7013

haagsgemeentearchief@denhaag.nl

www.haagsgemeentegemeentearchief.nl

Openingstijden studiezaal

Studiezaal voor historisch en familieonderzoek

dinsdag tot en met vrijdag 9.00-17.00 uur